

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**EMOCIONALNA INTELIGENCIJA, EMPATIJA I
AGRESIVNO PONAŠANJE U RANOJ ADOLESCENCIJI**

Diplomski rad

Monika Ivanović

Mentor: doc.dr.sc. Vesna Buško

Zagreb, 2008.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Emocionalna inteligencija.....	1
1.1.1. Model Mayera i Saloveya.....	1
1.1.2. Procjena emocionalne inteligencije.....	2
1.2. Agresivnost.....	3
1.2.1. Direktna i indirektna agresivnost.....	5
1.2.2. Procjena direktne i indirektna agresivnosti.....	6
1.3. Empatija.....	7
1.3.1. Procjena empatije.....	8
1.4. Povezanost emocionalne inteligencije i različitih faktora agresivnog ponašanja ovisno o razini empatije.....	8
2. CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE.....	10
3. METODOLOGIJA.....	11
3.1. Ispitanici.....	11
3.2. Pribor i postupak.....	12
3.3. Mjerni instrumenti.....	12
3.3.1. Skala za procjenu direktne i indirektna agresivnosti (DIAS).....	12
3.3.2. Emocionalna inteligencija - procjene učenika.....	13
3.3.3. Upitnik empatije.....	14
4. REZULTATI.....	15
5. RASPRAVA.....	21
6. ZAKLJUČAK.....	27
7. LITERATURA.....	28
8. PRILOG.....	30

Emocionalna inteligencija, empatija i agresivno ponašanje u ranoj adolescenciji

Emotional Intelligence, Empathy And Aggressive Behavior Among Early Adolescent Children

SAŽETAK:

U ovom istraživanju pokušali smo provjeriti odnose između konstrukata emocionalne inteligencije, empatije i agresivnosti u djece rane adolescentne dobi. Ujedno smo pomoću međusobnih vršnjačkih procjena i samoprocjena željeli ispitati odnos ovih varijabli sa spolom i dobi ispitanika. Na uzorku od 202 učenika od petog do osmog razreda osnovne škole ispitana je relativna prediktivna važnost mjera emocionalne inteligencije i empatije u kriterijskoj varijabli ukupne agresivnosti primjenom višestruke hijerarhijske regresijske analize. Provjerena je i uloga empatije na povezanost emocionalne inteligencije i agresivnosti kao kriterijske varijable.

Dobiveni rezultati su pokazali da je dob statistički značajno povezana jedino s indirektnom agresivnošću te da su djevojčice postigle više rezultate u varijablama emocionalne inteligencije i empatije, dok su dječaci postigli više rezultate na varijablama ukupne i direktne agresivnosti. Kod indirektno agresivnosti nije bilo razlike između djevojčica i dječaka. Rezultati su pokazali da je regresijskom jednadžbom koja uključuje osnovna demografska obilježja i varijable emocionalne inteligencije i empatije moguće objasniti 14.1% ($p < .01$) kriterijske varijance ukupne agresivnosti. Pri tom se kao jedini snažan pojedinačni prediktor pokazala varijabla 'brige za osjećaje drugih'. Pretpostavljeni moderirajući efekt empatije nije se pokazao značajnim za povezanost različitih pokazatelja sposobnosti emocionalne inteligencije i direktnih i indirektnih oblika agresivnog ponašanja.

SUMMARY:

The purpose of this investigation was to examine the relationship between the constructs of emotional intelligence, empathy and direct and indirect aggressive behavior. We also wanted to determine the relationship of this variables with age and gender. Participants were 202 children in elementary school who rated their classmates and themselves on direct and indirect aggressive behavior scale and empathy questionnaire. In regard to Mayer and Salovey emotional intelligence model, children were also asked to evaluate their classmates on some emotional skills such as recognizing, understanding and analysing emotions.

Results indicated that age is negatively correlated to indirect aggression. Girls showed higher results on emotional intelligence and empathy while boys scored higher on direct and total aggression. No differences were found between boys and girls in indirect aggression. Multiple regression analysis indicated that the demographic variables, emotional intelligence and empathy explain 14.1% ($p < .01$) of the criteria variance with only one significant predictor – 'care about feelings of others'. The assumed moderator effect of empathy was not found for the relationship between emotional intelligence and direct nor indirect aggression.

KLJUČNE RIJEČI: emocionalna inteligencija, empatija, agresivnost

KEYWORDS: Emotional intelligence, Empathy, Aggressive behavior

1. UVOD

1.1. EMOCIONALNA INTELIGENCIJA

Emocionalna inteligencija je relativno novo područje u psihologiji i novi predmet psihologijskih istraživanja koji u posljednjih petnaestak godina uvelike privlači interes javnosti. Prvi put se pojavila u znanstvenoj literaturi u ranim devedesetima, za što su zaslužni autori koncepta, Peter Salovey i John D. Mayer. Definirali su je kao skup sposobnosti koje bi trebale pridonijeti točnijoj procjeni i izražavanju svojih emocija, kao i procjeni tuđih emocija i uporabi osjećaja u motiviranju, planiranju i postignuću ciljeva u životu (Takšić, 1998). Dakle, ona označava tip inteligencije koji uključuje sposobnost procesiranja emocionalnih informacija (Roberts, Zeidner i Matthews, 2001).

Premda razni autori spore oko samog naziva 'emocionalna inteligencija' te navode kako je to samo novi naziv za nešto što je od ranije već poznato, ona se odnosi na sposobnost prepoznavanja značenja emocija i njihovih veza, korištenja emocija kao temelja razumijevanja i rješavanja problema. Nadalje, uključuje korištenje emocija za poboljšanje kognitivnih aktivnosti (Mayer, Salovey, Caruso i Sitarenios, 2003). Sa stajališta teorije emocionalne inteligencije, onaj tko posjeduje takve sposobnosti smatra se dobro prilagođenim i emocionalno vještim pojedincem, a onaj tko ih ne posjeduje u dovoljnoj mjeri može biti oštećen u emocionalnom i socijalnom funkcioniranju (Mayer, DiPaolo i Salovey, 1990; prema Mayer, Salovey i Caruso, 2000). Autori konstrukta ističu da je vrlo važno razumjeti da emocionalna inteligencija ne isključuje opću inteligenciju, već je jedinstveni spoj jednog i drugog te kombinira afekt s kognicijom i emocije s inteligencijom. Postojeća istraživanja sugeriraju da će vjerojatno zauzeti mjesto uz druge važne psihologijske konstrukte kao prediktor različitih faktora uspješnosti u školi i na poslu.

1.1.1. Model Mayera i Saloveya

Premda postoje i drukčiji modeli emocionalne inteligencije (npr. Bar-Onov ili Golemanov), model koji se najčešće navodi u radovima posvećenima temi emocionalne inteligencije a koji ju tretira kao skup mentalnih sposobnosti je model Mayera i Saloveya.

Prva definicija emocionalne inteligencije koju su predstavili autori ovog modela definira emocionalnu inteligenciju kao "sposobnost praćenja svojih i tuđih osjećanja i emocija, i upotrebu tih informacija u razmišljanju i ponašanju." (Salovey i Mayer, 1990; prema Takšić, 1998). Druga verzija konstrukta proširena je za novu razinu sposobnosti, te su ukupno četiri

razine poredane od jednostavnijih psiholoških procesa prema višim, psihološki objedinjenim procesima. Od ljudi visoke emocionalne inteligencije očekuje se da brže napreduju kroz spomenute sposobnosti i da ih svladaju u većem broju (Takšić, 1998).

Najniža razina predstavlja sposobnosti i vještine osobe da točno uoči emocionalni obrazac te se stoga odnosi na *percepciju, procjenu i izražavanje emocija*. Tako već djeca nauče identificirati vlastita i tuđa emocionalna stanja, te ih razlikovati. Kako dijete raste, ono imaginativno pripisuje osjećaje i živim i neživim pojavama. To imaginativno mišljenje može pomoći djetetu izvoditi opće zaključke od sebe prema drugima.

Druga razina uključuje sposobnosti *emocionalne facilitacije mišljenja*, odnosno korištenje emocija na načine koji olakšavaju intelektualne procese. Emocije uvode prioritete u mišljenje time što usmjeravaju pozornost na važne informacije. One su dovoljno živopisne i dostupne, pa ih se može prizvati po potrebi kao pomoć u prosudbi i pamćenju događaja. Ako se uspijemo uživjeti u neki događaj ili osjećanja osoba čiju priču pratimo, moći ćemo se lakše snaći i odlučiti (za povoljniji ishod) u sličnim situacijama u kojima se kasnije nađemo u životu (Takšić, 1998).

Treća razina uključuje sposobnosti *razumijevanja i analiziranja emocija*, te *upotrebu emocionalnog znanja*. Tako dijete počinje primjećivati sličnosti i razlike između simpatije i ljubavi, netrpeljivosti i bijesa, itd. Kasnije se javlja i sposobnost tumačenja značenja koje emocije prenose s obzirom na odnose, npr. da tuga prati gubitak, te sposobnost razumijevanja složenih osjećaja. Dijete uočava da se u nekim situacijama mogu istovremeno javiti i suprotne emocije (npr. ljubav i mržnja), te da se kombinacijom različitih emocija dobivaju nove kvalitete (npr. nada je spoj vjere i optimizma).

Najsloženija razina emocionalne inteligencije je *refleksivna, svjesna regulacija emocija u svrhu emocionalnog i intelektualnog razvitka*. Temeljna sposobnost na ovoj razini je otvorenost prema osjećajima, bili oni ugodni ili neugodni. Jedino ako je osoba svjesna svojih osjećaja i otvorena prema njima, može o njima nešto i naučiti. Kako dijete raste, ono se uči socijaliziranju emocija, odnosno selektivnom izražavanju emocija ovisno o informacijama i prosudbi o svrhovitosti, odnosno socijalnim normama. Dakle, razvija se sposobnost refleksivnog uključivanja u emocije ili isključivanja iz njih, ovisno o procjeni njihove informativnosti ili korisnosti. Osoba koja posjeduje ovu sposobnost je emocionalno zrela osoba koja u različitim situacijama reagira adekvatnije i “hladne glave”.

1.1.2. Procjena emocionalne inteligencije

Emocionalna inteligencija je u literaturi različito definirana, te stoga ne postoji uniformni način mjerenja iste. Nejasnoće oko definicije prave zbrku među istraživačima i otežavaju samu procjenu. Najviše pokušaja mjerenja učinili su autori samog konstrukta Mayer i Salovey (2003), koji emocionalnu inteligenciju definiraju preko modela višestrukih sposobnosti. Oni su postavili i kriterije valjanog mjerenja i procjenjivanja te tako postoje tri najčešća načina procjene emocionalne inteligencije – neposredno mjerenje (pomoću psihologijskih instrumenata koji izravno mjere sposobnost osobe za rješavanje problema - npr. identificiranje emocija na licu, slici ili u nekoj priči, ali su malobrojni te nedovoljno provjereni, pogotovo na dječjem uzrastu), zatim samoprocjene ispitanika i procjene od strane vršnjaka. Premda sva tri načina procjene imaju svoje prednosti i nedostatke, Kaukiainen i sur. (1999) navode kako se pokazalo da je u istraživanju agresivnosti i socijalnih vještina međusobna procjena vršnjaka najuspješnija mjera procjene. Autori navode kako pri samoprocjenama socijalnih vještina teško dobivamo točne rezultate jer su ispitanici rijetko objektivni kada se radi o njima samima. Također, samoprocjene su često pod utjecajem socijalne poželjnosti odgovora te se ispitanici mogu prikazati u ljepšem svjetlu nego što to realno jest, pogotovo ukoliko postoji dovoljno velika "prozirnost" čestica. U ovom kontekstu, ako procjenjivač nema razvijene sposobnosti emocionalne inteligencije a pri tom sam sebe procjenjuje, tada njegovi odgovori neće biti valjani jer neće moći adekvatno procijeniti svoju sposobnosti, kao ni sposobnosti druge osobe.

Premda na međusobne vršnjačke procjene mogu utjecati neke osobine procjenjivane osobe koje nisu u vezi s emocionalnom inteligencijom (npr. simpatičnost, fizička privlačnost, dob, komunikativnost i sl.) s obzirom na teorijske spoznaje o ranoj adolescenciji mišljenja sam kako su vršnjaci sposobni percipirati i opisati nečije ponašanje na nepristran način, te da više opažača pridonosi većoj objektivnosti. Također, učenici starijih razreda osnovne škole međusobno se dobro poznaju, te je stoga vrijedno provjeriti možemo li procjenama vršnjaka zahvatiti konstrukt emocionalne inteligencije i na temelju njega predviđati neke aspekte agresivnog ponašanja učenika.

1.2. AGRESIVNOST

Fenomenu agresivnosti se kao i drugim aspektima antisocijalnog ponašanja danas posvećuje dosta pažnje. Posebno se naglašava problem adolescentne agresivnosti u školama,

budući da je ona povezana s napuštanjem školovanja, zlouporabom alkohola i kriminalom (Keresteš, 2002).

Postoji neslaganje oko jedinstvene definicije agresivnosti te različiti autori naglašavaju one aspekte koji im se čine ključnim za pojavu agresivnog ponašanja. U znanosti je uglavnom prihvaćeno određenje agresivnosti kao onog ponašanja kod kojeg postoji namjera povrijediti nekoga (fizički ili psihički), te da takvo ponašanje i žrtva doživljava kao hostilno (Keresteš, 2002). Coie i Dodge (1997) navode kako na agresivnost treba gledati kao na heterogenu kategoriju ponašanja jer za označavanje nekog ponašanja kao agresivnog mora postojati mogućnost nanošenja štete, namjera da se nanese šteta, ponašanje mora uključivati određeno fiziološko uzbuđenje te mora biti averzivno za žrtvu (prema Keresteš, 2002).

Prvi znaci agresivnosti javljaju se vrlo rano, prije prve godine života, kada djeca počinju shvaćati uzročno-posljedične odnose u svojoj socijalnoj okolini (Vasta, Haith i Miller, 1998). Mala djeca koja nemaju razvijene verbalne i socijalne vještine koriste fizičku agresivnost koja, dakle, prevladava u ranom djetinjstvu i s polaskom u školu (Hartup, 1974; prema Vasta i sur., 1998). U školskoj dobi smanjuje se ukupna količina agresivnog ponašanja što se dovodi u vezu s razvojem samoregulacije, inhibicije agresivnosti te razvojem kognitivnih i socijalnih vještina (Žužul, 1989; Keresteš, 2002). Olweus (1979) navodi kako je u istraživanjima potvrđeno da je agresivnost izrazito stabilan oblik ponašanja, te su dobivene visoke korelacije između agresivnosti izražene u djetinjstvu i u odrasloj dobi (prema Keresteš, 2002).

Dugo se kroz povijest istraživanja fenomena agresivnosti i spolnih razlika smatralo kako je agresivnost zapravo „muški fenomen“ te da ga kod ženske populacije nije potrebno ispitivati. Mnogi su autori isključili žene iz istraživanja agresivnosti smatrajući kako se agresivnost iznimno rijetko pojavljuje u djevojačkoj i općenito ženskoj populaciji. Pretpostavljalo se kako muškarci više koriste fizičku agresivnost, dok su žene više verbalno agresivne (Maccoby i Jacklin, 1974; prema Lagerspetz, Björqvist i Peltonen, 1988). Međutim, pokazalo se kako razlike u verbalnoj i fizičkoj agresivnosti nisu najbolji indikator razlika u agresivnosti između spolova. Björqvist, Lagerspetz i Kaukiainen (1992) navode kako muškarci značajno više nego žene nanose fizičku bol žrtvama svoje agresije, dok u nanošenju psihičke boli verbalnom agresivnošću nije bilo razlika između spolova. S proširenjem koncepta agresivnosti i na indirektne oblike pokazalo se kako i muškarci i žene mogu biti agresivni, ali preferiraju različite stilove agresivnosti (Björqvist i sur., 1992).

Agresivno ponašanje značajno utječe na socijalni razvoj djece i povezano je s negativnim ishodima u kasnijoj dobi kao što su deficit socijalno-kognitivnog funkcioniranja, delinkvencija, socijalni problemi ili problemi mentalnog zdravlja (Keresteš, 2002). Stoga je

od izuzetne važnosti poznavati čimbenike koji utječu na razvoj agresivnog ponašanja, načine prevencije kao i načine kojima se može utjecati na smanjenje agresivnog ponašanja.

1.2.1. Direktna i indirektna agresivnost

Unutar kategorije agresivnog ponašanja možemo razlikovati više podvrsta agresivnosti. Najpoznatija i najčešće korištena podjela je podjela prema uzrocima agresivnog ponašanja pa tako postoji impulzivna agresivnost (čiji primarni cilj je nanošenje štete drugoj osobi, a motivirana je emocionalnim uzbuđenjem te se često javlja kao reakcija na provokaciju) i instrumentalna agresivnost (čiji cilj nije povređivanje neke osobe, već ostvarivanje nekog željenog, često neagresivnog cilja) (Keresteš, 2002).

Prema načinu izražavanja razlikujemo *direktnu* (izravnu) i *indirektnu* (neizravnu) agresivnost (Björqvist i sur., 1992). Pod pojmom direktne agresivnosti podrazumijeva se tjelesna i verbalna agresivnost, odnosno nanošenje štete ili boli na direktan način, "licem u lice", koristeći se fizičkom silom (udaranje, guranje, itd.) ili verbalnim strategijama (vikanje, vrijeđanje, pogrdne riječi, zadirkivanje, itd.). Neki autori direktnoj agresivnosti osim fizičke i verbalne pridružuju i neverbalnu podvrstu koja uključuje ponašanja poput upućivanja ružnih gesta, izrugivanja gestama, upućivanja prijetećih pogleda (Owens, 2000; prema Milanović, 2004). Pod pojmom indirektna agresivnosti podrazumijevaju se socijalno manipulativna ponašanja kao što su ogovaranje, odavanje tajni, ignoriranje, itd. (Björqvist i sur., 1992).

Dok su se u prošlosti istraživači fokusirali na verbalnu i fizičku agresivnost, tijekom prošlog desetljeća studije agresivnog interpersonalnog ponašanja usredotočile su se na činjenicu kako agresivnost po svojoj prirodi nije samo fizička i verbalna, već hostile ponašanje može poprimiti različite forme. Björqvist i sur. (1992) navode kako se sve više pažnje poklanja socijalno manipulativnim ponašanjima koja su različiti autori objedinili pod konstruktom indirektna agresivnosti - socijalno manipulativnog ponašanja u kojem agresor, bez da je direktno uključen u napad i koristeći se socijalnom strukturom, pokušava povrijediti drugu osobu na način da utječe na njenu povezanost s drugim osobama.

Neki autori naglašavaju kako u mnogim sredinama još uvijek prevladava mišljenje kako indirektna agresivnost nije dovoljno ozbiljan oblik hostile ponašanja. U tu svrhu sve je više istraživanja koja nastoje osvijestiti činjenicu kako je indirektna agresivnost jednako opasna i bolna za žrtve takvoga ponašanja koliko i direktna. U ovom radu nas prvenstveno zanima dihotomija direktne i indirektna agresivnosti kako su je u svom radu koncipirali finski autori Björqvist i sur. (1992) koji navode da je indirektna agresivnost vrsta ponašanja kod kojeg počinitelj nanosi štetu na zaobilazan način (u ovom slučaju manipulacijom socijalne strukture

unutar razreda), pri čemu ističu kako je glavna značajka takvih ponašanja da počinitelj koristi druge osobe, u ovom slučaju vršnjake iz razreda, kao sredstva za nanošenje boli.

1.2.2. Procjena direktne i indirektne agresivnosti

Agresivnost je osobina koja ima jasnu i prepoznatljivu bihevioralnu manifestaciju (Žužul, 1989) pa stoga postoje brojne metode mjerenja i procjenjivanja agresivnosti kao što su opažanje ponašanja u prirodnim uvjetima, samoprocjene, procjene vršnjaka, te procjene učitelja i roditelja. Ta jasna bihevioralna manifestacija prepoznatljiva je kod direktnih agresivnih strategija. Kako se kroz zadnje desetljeće povećala čestina istraživanja direktne ali i indirektne agresivnosti, koja za razliku od direktne nema jasnu i izraženu bihevioralnu komponentu, došlo je do svojevrsne modifikacije metodologije istraživanja agresivnosti. Tako neke uobičajene tehnike mjerenja više nisu adekvatne budući da je indirektna agresivnost po svojoj definiciji socijalno manipulativno ponašanje čija je bitna karakteristika da je skriveno, pri čemu agresor poduzima sve mjere kako se ne bi otkrio njegov identitet, kako bi izbjegao osvetu žrtve, te sankcije i osudu socijalne okoline. Björqvist i sur. (1992) smatraju da je metoda opažanja neadekvatna za mjerenje indirektne agresivnosti zbog njene skrivene prirode, isto kao i metoda samoprocjene zbog socijalne nepoželjnosti prirode indirektne agresivnosti. Prema ovim autorima najbolja metoda za istovremeno procjenjivanje indirektnih i direktnih strategija je metoda vršnjačke procjene kao oblik ispitivanja socijalne percepcije i provodi se ili tehnikom imenovanja pri čemu vršnjaci iz razreda imenuju određeni broj djece koji odgovaraju određenom opisu, odnosno koji se ponašaju na određeni način (primjerice „započinje tučnjavu“), ili na način da na svakoj od zadanih čestica svaki učenik procijeni svakog učenika iz razreda, što je sve češća tehnika (Boivin i sur., 1995; Caprara i Pastorelli, 1993; sve prema Keresteš, 2002).

Metoda vršnjačkih procjena daje adekvatnu mjeru indirektne agresivnosti jer su takvog ponašanja svjesni jedino učenici i pripadnici grupe u čijem se krugu ona odvija, dok je vanjskim opažačima, učiteljima i svim onima koji nisu pripadnici grupe vrlo teško procijeniti socijalno manipulativna ponašanja. Kao i kod procjene emocionalne inteligencije, ova metoda ima i neke nedostatke pa tako procjene mogu biti opterećene predrasudama stvorenim na bazi reputacije učenika kao i stereotipima na bazi spolnih uloga (McEvoy, Estern, Rodriguz i Olson, 2003). Međutim, procjena učeničke agresivnosti koju dobivamo ovom metodom temelji se na većem broju procjena što ponovo pridonosi objektivnosti procjene (Crick i Rose, 1997; prema McEvoy i sur., 2003), a sama procjena dobivena iz brojnih perspektiva smanjuje

moгуćnost da neko ponašanje prođe neopaženo što može biti slučaj kod učiteljskog procjenjivanja ili vanjskog opažanja (Coie i Dodge, 1988; prema McEvoy i sur, 2003).

1.3. EMPATIJA

Empatija se najjednostavnije može definirati kao uživljavanje u emocionalna stanja druge osobe i razumijevanje njenog položaja na temelju percipirane ili zamišljene situacije u kojoj se ta osoba nalazi (Petz, 1992). Ona sadrži kognitivnu i afektivnu (emocionalnu) komponentu pa tako u procesu empatiziranja spoznaja i emocije djeluju u interakciji. Kognitivna komponenta empatije uključuje razumijevanje i poznavanje stanja druge osobe te spoznaju kako nešto što se događa drugom pojedincu može djelovati na njega. Iako kognitivna sposobnost preuzimanja uloge drugog može biti neophodna za točno percipiranje emocija i time preduvjet empatije, većina autora ipak naglašava afektivnu komponentu empatije ističući kako empatija podrazumijeva odgovaranje istim ili sličnim emocijama u odnosu prema emocionalnim doživljajima drugog (Raboteg-Šarić, 1993; Veža, 2006).

Hoffmanova teorija empatije (1981) objašnjava razvojne promjene u doživljavanju afekata i kognicija i njihove veze s prosocijalnim ponašanjem (prema Raboteg-Šarić, 1993). Prema Hoffmanu, afektivna komponenta empatije odgovorna je za uzbuđenje i motivacijska svojstva te emocije, dok je kognitivna komponenta odgovorna za oblikovanje i transformaciju afektivnog iskustva. Ono što karakterizira doživljaj empatije je "empatička nevolja", odnosno emocionalna reakcija koja je prikladnija nečijoj drugoj situaciji nego vlastitoj. Razvojne razine empatije rezultat su uzajamnog djelovanja načina izazivanja empatije i sociokognitivnog razvoja. Premda se javljaju tijekom razvoja, zapravo se ne radi o razvojnim razinama te se ne moraju javiti, odnosno razviti kod svih osoba. Također, razvoj subjektivnog doživljaja stanja empatije odgovara razvoju kognitivnog poimanja drugih osoba, te utoliko čini poveznicu s emocionalnom inteligencijom koja također prati socijalnu zrelost. Kod starije djece i odraslih empatički doživljaj ima znatne kognitivne komponente (Raboteg-Šarić, 1993).

U našoj kulturi još uvijek je prisutan stereotip izveden iz tradicionalnih muških i ženskih spolnih uloga prema kojemu su žene brižnije i općenito više usmjerene na međuljudske odnose. Raboteg-Šarić (1993) nalazi kako su djevojčice empatičnije od dječaka, te da i druga istraživanja potvrđuju kako žene neovisno o dobi postižu više rezultate na mjerama empatije. Veža (2006) potvrđuje kako se doista pokazalo da djevojčice postižu viši rezultat na mjerama empatije kada su korištene samoprocjene i procjene drugih. Istraživači iz ovog područja navode kako je ta razlika više odraz razlike u motivaciji nego sposobnosti empatiziranja.

Ipak, empatija se smatra regulatorom većeg broja različitih, interpersonalno važnih, ponašanja poput moralnog razvoja (Hoffman, 1985; prema Raboteg-Šarić, 1993), altruizma te agresije (Veža, 2006).

1.3.1. Procjena empatije

Načini izazivanja empatije variraju prema stupnju perceptivnog i kognitivnog uključenja opažača, vrsti podražaja i vrsti prošlog iskustva koje se zahtijeva od opažača, iz čega također možemo zaključiti i o njezinoj povezanosti s nečijim kognitivnim i socio-emocionalnim razvojem. Prema nekim autorima se već kod novorođenčadi plač izazvan plačem druge djece može smatrati mogućom pretečom empatičkih reakcija (Raboteg-Šarić, 1993), no postoje različiti načini izazivanja empatije poput klasičnog kondicioniranja empatije koje uključuje istovremeno doživljavanje emocija u trenu opažanja druge osobe u nevolji ili putem asociranja takvih situacija sa situacijama u kojima je opažač i sam doživio slične emocije. Od ispitanika se može tražiti da procijene sebe i druge s obzirom na osobine ličnosti kao i da predvide mišljenje drugih o sebi i o ispitanicima, te se na osnovu slaganja ovih procjena određuje rezultat empatičnosti ispitanika. S kasnijim razvojem istraživanja empatije nastaje podjela prema shvaćanju i naglašavanju kognitivne ili afektivne komponente empatije. Međutim, kada se radi o procjeni empatije kod djece ranija ispitivanja koristila su tek parcijalne komponente empatije, primjerice FASTE (Test afektivnih situacija) u kojem djeca imenuju emocije likova iz priča (Raboteg-Šarić, 1993).

Dosad najčešće korišteni instrument za samoprocjenu empatije je Skala emocionalne empatije (E-upitnik) autorice Raboteg-Šarić (1993) čije čestice opisuju doživljavanje emocija kao reakcije na emocionalno stanje druge osobe, brigu za osobe koje su u nepovoljnoj situaciji te emocionalnu uzbudljivost za neugodna iskustva drugog pojedinca, ali pri tom nisu primjerene ranoj već kasnoj adolescenciji ili odrasloj dobi.

1.4. POVEZANOST EMOCIONALNE INTELIGENCIJE I RAZLIČITIH ASPEKATA AGRESIVNOG PONAŠANJA OVISNO O RAZINI EMPATIJE

Emocionalna inteligencija se prema definiciji odnosi na sposobnost prepoznavanja značenja emocija i njihovih veza, te korištenja emocija kao temelja razumijevanja i rješavanja problema iz čega bismo mogli zaključiti da će emocionalno inteligentniji pojedinci biti bolji pri rješavanju sukoba na miran način, a u frustrativnim situacijama i bez izražavanja agresije. Mogli bismo pretpostaviti da će emocionalno inteligentniji pojedinci više pomagati vršnjacima u nevolji te da će u manjoj mjeri biti podložni manipulaciji od strane vršnjaka

svojstvenoj za indirektnu agresivnost (Salovey i Sluyter, 1997; prema Takšić, 1998). Prema Golemanu (1995) bolja emocionalna usklađenost pogoduje i većoj otvorenosti i senzibilnosti, pa bi učenici koji pokažu veći rezultat na sposobnostima emocionalne inteligencije trebali biti i omiljeniji i popularniji među vršnjacima. Pretpostavka je da emocionalno kompetentna djeca upravljaju svojim postupcima, mislima i osjećajima na prilagođen i fleksibilan način u raznim kontekstima, te iskazuju samoeфикаsnost, samopouzdanje i osjećaj povezanosti s drugima (Takšić, 1998). Kao što sam ranije navela, u školskoj dobi dolazi i do smanjenja ukupne količine agresivnog ponašanja čemu u najvećoj mjeri doprinosi razvoj samoregulacije i s njome povezane inhibicije agresivnosti (Žužul, 1989) te kognitivni razvoj i razvoj socijalnih vještina (Keresteš, 2002).

Nekoliko istraživanja je pokazalo kako djeca koja iskazuju veće količine agresivnog ponašanja imaju više teškoća u prepoznavanju i upravljanju svojim emocijama. Među djecom školske dobi, viši stupanj eksternalizirajućih simptoma bio je povezan sa smanjenom sposobnošću pronalaženja primjera prošlih emocionalnih iskustava i manje prikladnim primjerima osjećaja (Bohnert, Crnic i Lim, 2003; prema Babić, 2004). Iz ranije navedenih radova mogli bismo zaključiti da će dijete koje ne zna adekvatno izraziti emocije ili probleme koji ga muče, svoje probleme izražavati na manje adekvatan a po drugu osobu moguće štetan način. Tome u prilog govore istraživanja koja pokazuju da djeca koja iskazuju visok stupanj agresivnog ponašanja imaju teškoće u regulaciji svojih emocija, te kako viši stupanj emocionalne inteligencije može predviđati smanjenu vjerojatnost poteškoća s drogama ili nasiljem (Brackett, 2001; Formica, 1988; Mayer, Perkins, Caruso i Salovey, 2001; Rubin, 1999; prema Mayer, Salovey, Caruso i Sitarenios, 2003). Već postoje neki dokazi koji upućuju na važnost oba faktora u razvoju kompetentne i prilagođene odrasle ličnosti, stoga je važno ispitati njihovu povezanost na mlađem uzrastu jer bi upravo ona mogla biti važan prediktor agresivnog ponašanja ali i razine prilagođenosti pojedinaca.

U svom istraživanju Björqvist (1992) navodi da jednom kada se socijalne vještine razviju do razine kada je osoba sposobna uspješno analizirati socijalnu okolinu i njome manipulirati sebi u korist, osoba postaje spremna koristiti indirektnu agresivnost. Dakle, verbalne mogućnosti, jednom kada se razviju, možemo koristiti za mirnu interakciju ali i manipulativnu agresiju. Kaukiainen i sur. (1999) navode kako za upotrebu indirektna agresije pojedinac mora biti sposoban svoje namjere da naškodi drugoj osobi prikazati u ljepšem svjetlu. U isto vrijeme, osoba mora interpretirati reakcije drugih kako bi prilagodila svoje ponašanje zahtjevima socijalne situacije i kako se situacija ne bi nepoželjno odrazila na nju.

Ovo je možda zahtjevnije za mlađe uzraste ali s razvojem verbalnih sposobnosti i mlađa djeca imaju širi raspon mogućih agresivnih reakcija te ne moraju više reagirati samo kroz fizičke kanale. Stoga je polazišna točka ovog istraživanja da osoba visoke emocionalne inteligencije svoje sposobnosti može koristiti na pozitivan ali i negativan način, odnosno kako bi povrijedila drugu osobu upravo indirektnim i manje opažljivim agresivnim ponašanjima.

Neka istraživanja su se već pozabavila vrstama veza između konstrukata emocionalne ili socijalne inteligencije i agresivnog ponašanja. Kaukiainen i sur. (1999) su u svom istraživanju pokazali kako su socijalna inteligencija i korištenje indirektna agresivnosti povezane, odnosno osobe procijenjene kao indirektno agresivnije imale su i višu razinu socijalne inteligencije. Isti autori navode i kako nije nađena povezanost socijalne inteligencije i direktnih oblika agresivnog ponašanja. Björqvist (1999) u istom istraživanju navodi kako je pak empatija od ključnog značaja, odnosno da je socijalna inteligencija povezana s korištenjem indirektna agresivnosti kod pojedinaca koji nemaju dovoljno razvijenu empatiju. Za razliku od pojedinaca koji imaju visoko razvijenu socijalnu inteligenciju ali ne i empatiju, pojedinci koji imaju visoko razvijenu i socijalnu inteligenciju i empatiju teže nenasilnom rješavanju sukoba. Također, Findlay, Girardi i Coplan (2006) navode kako su empatična djeca socijalno osjetljivija te se ponašaju na prosocijalan način, za razliku od manje empatične djece sklone sramežljivom ili agresivnom ponašanju.

Iz svega ranije navedenog možemo zaključiti da je odnos konstrukta emocionalne inteligencije i različitih aspekata agresivnosti složen ali još nedovoljno istražen. Možemo pretpostaviti da će se djeca koja posjeduju više sposobnosti prepoznavanja i razumijevanja tuđih emocija moći lakše uživjeti u ulogu drugog učenika, odnosno empatizirati te lakše prepoznati da ono što eventualno čine oni ili drugi nanosi štetu i bol vršnjacima. Dakle, bit će ujedno socijalno osjetljiviji (Findlay i sur., 2006).

2. CILJEVI , PROBLEMI I HIPOTEZE

Cilj ovog istraživanja je ispitati odnos konstrukata emocionalne inteligencije i nekih vidova agresivnosti ovisno o razini empatije koju učenici iskazuju. Željeli smo provjeriti moguće razlike u rezultatima u navedenim konstruktima između djevojčica i dječaka u ovom razvojnem razdoblju, kao i povezanost dobi s pojedinim sposobnostima emocionalne inteligencije, agresivnosti i razini empatije, te ispitati doprinos mjera emocionalne inteligencije i empatije u predikciji agresivnosti.

Također, oslanjajući se na ranija istraživanja te teorijske spoznaje o emocionalnoj inteligenciji i empatiji, pretpostavljamo da je odnos emocionalne inteligencije i različitih vidova agresivnosti različit ovisno o razini empatije koju učenici iskazuju. Iz svega navedenog postavljamo sljedeće probleme i hipoteze.

Problemi:

1. Ispitati odnos dobi i spola s različitim pokazateljima emocionalne inteligencije, sa stupnjem izraženosti ukupne, direktne i indirektne agresivnosti, te razinom empatije.
2. Ispitati doprinos mjera emocionalne inteligencije i empatije u predikciji ukupnog agresivnog ponašanja.
3. Ispitati povezanost emocionalne inteligencije i direktne i indirektne agresivnosti ovisno o razini empatije.

Na temelju dosadašnjih istraživanja očekuje se:

1. a) viša emocionalna inteligencija i veća empatičnost kod djevojčica; niža ukupna i direktna agresivnost, no veća indirektna agresivnost kod djevojčica;
b) pozitivna povezanost dobi s emocionalnom inteligencijom i empatijom, te indirektnim oblicima agresivnosti; negativna povezanost dobi s direktnim oblicima i ukupnom agresivnosti;
2. očekujemo da su mjere emocionalne inteligencije i empatije statistički značajni prediktori ukupnog agresivnog ponašanja;
3. očekujemo utjecaj empatije na povezanost emocionalne inteligencije i indirektne agresivnosti (negativna povezanost kod učenika s visokom empatijom); ne očekujemo utjecaj razine empatije na povezanost emocionalne inteligencije i direktnih oblika agresivnog ponašanja.

3. METODOLOGIJA

3.1. Sudionici

Sudionici su učenici petih, šestih, sedmih i osmih razreda jedne osnovne škole u Zagrebu. Prije početka istraživanja dobili smo dozvolu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa za provedbu istraživanja, a ravnatelju škole također smo objasnili cilj i postupak istraživanja te dobili njegovu suglasnost za provođenje istraživanja u toj školi. Roditeljima je, po djeci, poslano pismo u kojem se objašnjava svrha istraživanja i opisuje postupak te su oni,

ukoliko su pristali da njihovo dijete bude uključeno u istraživanje, potpisali suglasnost i po djetetu je vratili u školu. Međutim, neki učenici nisu bili prisutni u školi na dan provedbe ispitivanja, dok neki ili nisu dobili pristanak roditelja ili sami nisu željeli sudjelovati. Sudjelovalo je ukupno 202 učenika, od kojih je 104 bilo ženskog, a 98 muškog spola, te ukupno 50 učenika petih razreda, 52 učenika šestih, 45 učenika sedmih i 55 učenika osmih razreda. Dob ispitanika varirala je između 11 i 15 godina (prosječna dob je 12.79).

3.2. Pribor i postupak

Uz opću uputu i opće podatke o ispitaniku korišten je protokol koji se sastoji od 3 dijela:

1. uputa za Skalu za procjenu direktne i indirektne agresivnosti
2. uputa za međusobne procjene učenika i protokol za procjene
3. uputa za Upitnik empatije

Ispitivanje smo proveli grupno za svaki razred (od petog do osmog) tijekom jednog školskog sata. Na početku testiranja zamolili smo učenike za pomoć, te pročitali opću uputu kojoj je svrha bila ukratko obrazložiti cilj istraživanja i način provedbe testiranja, te motivacija ispitanika za sudjelovanje u ispitivanju. Pri tom smo naglasili da će se prikupljeni podaci koristiti isključivo u znanstvene svrhe, te da će biti zaštićeni uz poštivanje strogih pravila profesionalne etike. Nakon što su ispitanici u svoje protokole upisali opće podatke naglas smo pročitali uputu za procjenu direktne i indirektne agresivnosti. Ispitanici su odgovore trebali označiti u tablicama prema pojedinom značenju (brojevi znače sljedeće: 0 = nikada, 1 = rijetko, 2 = ponekad, 3 = često, 4 = vrlo često). Pričekali bismo da svi završe sa pojedinim dijelom testiranja prije nego bismo krenuli dalje kako bi svi učenici jednako pratili tijek testiranja. Na početku svakog slijedećeg dijela testiranja naglas bismo pročitali uputu za svaki pojedinačni dio, nakon čega su učenici ispunjavali dio protokola na koji se pročitana uputa odnosi.

3.3. Mjerni instrumenti

3.3.1. Skala za procjenu direktne i indirektne agresivnosti

Björqvist, Lagerspetz i Österman (1992) konstruirali su DIAS (Direct & Indirect Aggression Scale), skalu za procjenu direktne i indirektne agresivnosti za vršnjačke procjene u kojima svaki učenik procjenjuje svakog učenika iz razreda na svakoj čestici skale (Milanović, 2004) što je dosad najčešće upotrebljavana skala pri mjerenju i procjenjivanju direktne i indirektne agresivnosti. U ovom radu korištena je skala koju je po uzoru na DIAS (Direct &

indirect Aggression Scales; Björqvist, Lagerspetz i Österman, 1992; Abo Akademi University Finland) adaptirala Milanović (2004) za potrebe svog diplomskog rada. Skala se sastoji od 9 čestica kojima se ispituje agresivnost na temelju vršnjačkih procjena i samoprocjena.

Premda su faktorske analize originalne verzije potvrdile 3 faktora (direktna tjelesna, direktna verbalna i indirektna agresivnost), Milanović (2004) utvrđuje samo dva faktora: direktnu i indirektnu agresivnost. Knezović (2006) potvrđuje postojanje dva faktora, te postulira kako 6 čestica prema očekivanjima tvore skalu direktne agresivnosti, dok 3 čestice čine skalu indirektnu agresivnosti. Čestice koje se odnose na direktnu agresivnost glase "Udara učenika", "Gura ili vuče učenika", "Uzima ili uništava stvari drugog učenika" i sl. Čestice koje se odnose na indirektnu agresivnost glase: "Govori drugima da se ne druže s učenikom", "Priča ružne ili izmišljene stvari o drugom učeniku", te "Odaje tajne drugog učenika". Zadatak ispitanika bio je da za svakog učenika iz svog razreda procijeni koliko se često kada je ljut ili ima problem s drugim učenikom ponaša na navedeni način, te također da procjeni i koliko se često sam ponaša na takav način u istoj situaciji. Procjene se vrše na skali od 0 (nikada se tako ne ponaša) do 4 (vrlo često se tako ponaša).

Budući da postoji dosta empirijskih podataka koji govore o visokoj povezanosti između različitih vrsta agresivnosti kod pojedinaca (Underwood, Galen i Paquette, 2001), smatramo opravdanim sažimanje rezultata dobivenih samoprocjenama u rezultat ukupne agresivnosti. Stoga su u daljnjim analizama korištene tri mjere agresivnosti: direktna, indirektna i ukupna agresivnost a rezultati su formirani kao prosječne vrijednosti odgovarajućih čestica (6 čestica za direktnu, 3 čestice za indirektnu i 9 čestica za ukupnu agresivnost).

3.3.2. Emocionalna inteligencija - procjene učenika

Buško i Babić (2006) operacionlizirale su neke od pretpostavljenih faceta emocionalne inteligencije prema modelu Mayera i Saloveya, sa svrhom procjene tih sposobnosti u djece rane adolescentne dobi. Autorice su osmislile Test prepoznavanja emocija na licima osoba na fotografijama, Test upravljanja emocijama, te međusobne procjene učenika po nekim aspektima emocionalne inteligencije. Međutim, jedino međusobne procjene učenika u razredu po nekim aspektima emocionalne inteligencije pokazale su se značajnim prediktorima školskog uspjeha, kao što je ranije dobila i Babić (2004). Stoga je način operacionalizacije procjene emocionalne inteligencije preuzet iz ovog rada a odnosi se na međusobne procjene učenika po nekim sposobnostima emocionalne inteligencije.

Sposobnosti po kojima su učenici procjenjivali jedni druge su sljedeće: prepoznavanje kako se drugi osjećaju (1., 2. i 3. razina modela), briga za osjećaje drugih (2., 3. i 4. razina),

razveseljavanje drugih kad se loše osjećaju (2., 3. i 4. razina), izražavanje osjećaja riječima (1., 2. i 3. razina) i smirivanje situacije kad dođe do svađe u razredu, odnosno ublažavanje sukoba (2., 3. i 4. razina). Zadatak ispitanika bio je da za svaku navedenu sposobnost navede 3 učenika iz svog razreda koji se najviše ističu u tim sposobnostima (najbolji su u razredu) te 3 učenika koji se najmanje ističu u toj sposobnosti (najlošiji su u razredu).

Premda postoje i drugačije operacionalizacije, radi jednostavnosti i ograničenog trajanja testiranja na jedan školski sat odlučili smo se samo za vršnjačke procjene tih sposobnosti. Rezultati pojedinačnih procjena nisu sažimani u jedan ukupni rezultat jer se radi o teorijski odvojenim sposobnostima (facetama), a dobiveni raspon rezultata te interkorelacije slične su rezultatima koje je dobila Babić (2004).

3.3.3. Upitnik empatije

Koliko je nama poznato, zasad na našem jeziku nema instrumenta koji bi mjerio empatiju na djeci. Imajući u vidu postojeću definiciju empatije za potrebe ovog rada konstruirali smo novi instrument pri čemu smo koristili instrumente korištene u našoj i drugoj kulturi (Bryant, 1982; Raboteg-Šarić, 1993; De Wied i sur., 2007). Pri tom afektivni aspekt empatije definiramo kao doživljavanje emocija kao reakcije na emocionalno stanje druge osobe, a kognitivni aspekt kao razumijevanje stanja druge osobe te spoznaju kako nešto što se događa drugom pojedincu može djelovati na njega. Upitnik je sastavljen od ukupno 19 čestica. Kao sud stručnjaka pri ocjenjivanju uradka u upitniku koristili smo sud osoba koje su konstruirale instrument, odnosno autorice i mentorice ovog rada.

Primjer nekih kognitivnih čestica je: "Prije nego kritiziram druge pomislim kako bih se ja osjećao u toj situaciji", "Kad me netko naljuti, pokušavam zamisliti zašto je to učinio" i sl. Primjer nekih afektivnih čestica je: "Užasno mi je ako nekome moram reći neku lošu vijest" te "Žao mi je životinja pregaženih na cesti". Prvotno su postojale 22 čestice ali se tijekom samog mjerenja pokazalo kako 3 čestice ispitanicima nisu bile jasne ili razumljive, zbog čega su izuzete iz analize ukupnih rezultata. Također, neke od čestica bile su obrnuto bodovane kako bi se osiguralo da učenici zaista čitaju i razumiju napisane čestice.

Rezultati faktorske analize pokazali su da 6 latentnih dimenzija imaju svojstvenu vrijednost veću od 1. Međutim, čini se da je smisleno zadržati samo 2 faktora koji se daju interpretirati u skladu s početnim pretpostavkama o afektivnoj i kognitivnoj empatiji. Korelacije između te dvije komponente su visoke što nam je omogućilo korištenje ukupnog skalnog rezultata od 19 čestica. Analiza unutarnje konzistencije skale mjerena Cronbachovim alfa koeficijentom pouzdanosti iznosi 0.80.

4. REZULTATI

Prije rezultata koji se odnose na postavljene probleme, prikazane su prosječne vrijednosti, raspršenja i Cronbachov alfa koeficijent pouzdanosti (α) za sve varijable korištene u istraživanju ($N=202$). Provjerili smo i normalitete distribucija Kolmogorov-Smirnovljevim (K-S) testom normaliteta distribucije.

Dobiveni rezultati nalaze se u tablici 1., iz koje možemo vidjeti da se distribucija rezultata na varijabli indirektna agresivnosti statistički značajno razlikuje od normalne distribucije na razini značajnosti od 1%, te da je pozitivno asimetrična. To je u skladu s ranijim empirijskim podacima McEvoya i sur. (2003) koji navode niz istraživanja u kojima su se dobivale pozitivno asimetrične distribucije procjena agresivnosti. Ova asimetričnost može se objasniti time da većina djece jedni druge kao i sebe procjenjuju kao rijetko indirektno agresivnima (McEvoya i sur., 2003). Također, distribucije rezultata za sve varijable međusobnih procjena sposobnosti emocionalne inteligencije se statistički značajno razlikuju od normalne distribucije na razini značajnosti od 1%. Premda se rezultati grupiraju oko sredine i tvore normalnu distribuciju, postoje i grupiranja na krajevima apscise (moguće zbog načina testiranja jer je samo dio pojedinačnog razreda prisustvovao mjerenju pa su prisutni učenici dobivali većinu (i pozitivnih i negativnih) procjena što se naknadno moglo pokazati kao grupiranje na krajevima apscise).

Tablica 1. Osnovni statistički parametri za sve varijable u istraživanju ($N=202$)

VARIJABLA	M	σ	Broj čestica	α	z	p
Direktna agresivnost	0.79	0.565	6	0.905	1.27	0.079
Indirektna agresivnost	0.59	0.427	3	0.743	1.72	0.005
Ukupna agresivnost	0.73	0.486	9	0.909	1.15	0.141
Prepoznavanje osjećaja drugih	1.04	0.736	1		1.95	0.001
Briga za osjećaje drugih	1.07	0.775	1		2.57	0.001
Razveseljavanje drugih	0.98	0.713	1	-	1.97	0.001
Izražavanje osjećaja riječima	1.07	0.684	1		1.65	0.009
Ublažavanje sukoba	0.98	0.736	1		2.35	0.001
Ukupna empatija	52.00	11.444	19	0.795	1.12	0.161

Legenda: α – Cronbachov alfa koeficijent pouzdanosti; z – Kolmogorov-Smirnovljeva z -vrijednost; p – razina značajnosti (distribucije koje se značajno razlikuju od normalne otisnute su masnim slovima)

Premda se neke distribucije rezultata značajno razlikuju od normalne Petz (1997) navodi kako je opravdano koristiti parametrijsku statistiku ukoliko su uzorci dovoljno veliki. subuzorci jednake ili slične veličine, te ukoliko distribucije nisu bimodalne ili U-oblika. Budući da se naš uzorak sastoji od 202 ispitanika, a subuzorci djevojčica i dječaka veoma su slični, zbog tehnički podnošljivih odstupanja u statističkoj obradi podataka bit će korišteni parametrijski postupci.

Sve varijable koje se odnose na učeničke procjene različitih sposobnosti emocionalne inteligencije međusobno koreliraju na razini značajnosti od 1%. Korelacije variraju u rasponu od 0.329 do 0.575, a najveće su između procjene brige za osjećaje drugih i sposobnosti prepoznavanja emocija, te sposobnosti prepoznavanja emocija i ublažavanja sukoba (Prilog). Osim što je raspon rezultata nešto manji ovi rezultati slični su rezultatima koje je dobila i Babić (2004).

1. PROBLEM *Ispitati odnos dobi i spola s različitim pokazateljima emocionalne inteligencije, stupnju izraženosti ukupne, direktne i indirektne agresivnosti, te razini empatije.*

Da bismo odgovorili na problem povezanosti dobi s pokazateljima emocionalne inteligencije, agresivnosti, te razini empatije izračunali smo korelacije između dobi i tih varijabli. Rezultati su prikazani u sljedećoj tablici.

Tablica 2. *Povezanost dobi s različitim pokazateljima emocionalne inteligencije, agresivnosti i empatije*

	Prepoznavanje osjećaja	Briga za osjećaje drugih	Izražavanje osjećaja riječima	Razveseljavanje drugih	Ublažavanje sukoba	Direktna agresivnost	Indirektna agresivnost	Ukupna agresivnost	Afektivna empatija	Kognitivna empatija	Ukupna empatija
DOB	.032	-.009	.012	-.108	-.083	-.051	-.235**	-.109	-.093	-.080	.097

Legenda: ** Pearsonova korelacija je značajna na nivou značajnosti od 1%

Pokazalo se kako ne postoji statistički značajna korelacija dobi s pokazateljima emocionalne inteligencije, direktnom agresivnošću, afektivnom, kognitivnom, kao ni ukupnom empatijom te stoga ne možemo zaključivati o povezanosti dobi s ovim konstruktima. Međutim, dob se pokazala značajno povezanom s indirektnom agresivnošću i to u negativnom smjeru iz čega možemo zaključiti kako postoji trend da mlađi ispitanici koriste

indirektnu agresivnost u situacijama svađe ili neslaganja učestalije od starijih učenika. To nije u skladu s našim očekivanjima i podacima dobivenim u ranijim empirijskim istraživanjima.

Spolne razlike u različitim pokazateljima emocionalne inteligencije, agresivnosti i empatije ispitane su t-testom (Tablica 3.). Rezultati su pokazali kako se dječaci i djevojčice značajno razlikuju u svim varijablama osim u varijablama indirektna agresivnosti i sposobnosti razveseljavanja drugih. Varijabla ublažavanja sukoba je na razini značajnosti od 5% te govori u prilog djevojčicama koje su postigle nešto viši rezultat od dječaka.

Tablica 3. Razlike između dječaka i djevojčica na različitim pokazateljima emocionalne inteligencije, empatije i agresivnosti

VARIJABLE	DJEČACI		DJEVOJČICE		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>σ</i>	<i>M</i>	<i>σ</i>			
Direktna agresivnost	0.98	.626	0.62	.438	4.667	200	.001
Indirektna agresivnost	0.54	.435	0.63	.418	-1.508	200	.133
Ukupna agresivnost	0.83	.543	0.63	.403	3.062	200	.003
Prepoznavanje osjećaja	0.80	.723	1.26	.677	-4.728	200	.001
Briga za osjećaje drugih	0.75	.754	1.38	.668	-6.260	200	.001
Razveseljavanje drugih	0.91	.676	1.05	.742	-1.441	200	.151
Izražavanje osjećaja riječima	0.85	.669	1.27	.636	-4.605	200	.001
Ublažavanje sukoba	0.88	.732	1.08	.731	-1.972	200	.050
Afektivna empatija	27.57	6.962	32.57	7.469	-4.910	200	.001
Kognitivna empatija	20.47	4.966	23.17	4.706	-3.973	200	.001
Ukupna empatija	48.04	10.443	55.74	11.128	-5.064	200	.001

Na ostalim pokazateljima emocionalne inteligencije dobiveni rezultati govore u prilog djevojčicama kada se radi o prepoznavanju osjećaja, brizi za osjećaje drugih i izražavanju osjećaja riječima. Na mjerama empatije rezultati dječaka i djevojčica statistički se značajno razlikuju u korist djevojčica koje i ovdje postižu više rezultate od dječaka u afektivnoj, kognitivnoj i ukupnoj empatiji. Također, dječaci i djevojčice se značajno razlikuju u varijablama direktne i ukupne agresivnosti, te rezultati idu u korist dječaka koji postižu više rezultate od djevojčica. Premda se nije pokazala značajnom kao što smo očekivali, razlika između djevojčica i dječaka u indirektnoj agresivnosti pokazuje trend da djevojčice više koriste indirektnu agresivnost od dječaka.

Dobiveni rezultati govore u prilog našim očekivanjima te će biti naknadno komentirani.

2. PROBLEM Ispitati doprinos mjera emocionalne inteligencije i empatije u predikciji ukupnog agresivnog ponašanja.

Računanjem višestruke regresijske analize za kriterijsku varijablu ukupne agresivnosti na temelju β koeficijenata odredili smo relativnu važnost pojedinih prediktora u prognozi ukupne agresivnosti. Uvođenjem pojedinih blokova varijabli posebno smo promatrali promjenu u veličini koeficijenta determinacije uvođenjem novog bloka (pri čemu značajna promjena znači da novo uvedeni blok samostalno ima značajan doprinos prognozi kriterija).

Tablica 4. Doprinos mjera emocionalne inteligencije i ukupne empatije u predviđanju ukupne agresivnosti

Model	PREDIKTORSKE VARIJABLE	<i>r</i>	β	<i>p</i>	β^1
1	Spol	-.212**	-.216	.002	-.045
	Dob	-.109	-.118	.089	-.108
R = 0.242 R ² = 0.059** Korigirani R ² = 0.049					
2	Prepoznavanje osjećaja	-.307**	-.113	.183	-.113
	Briga za osjećaje drugih	-.405**	-.367	.001	-.367**
	Razveseljavanje drugih	-.112	.072	.348	.072
	Izražavanje osjećaja riječima	-.108	.091	.240	.091
	Ublažavanje sukoba	-.153**	-.011	.882	-.011
	Ukupna empatija	-.186**	-.061	.402	-.061
R = 0.447 R ² = 0.200 Korigirani R ² = 0.166 Δ R ² = 0.141**					

Legenda: *r* – Pearsonov koeficijenti korelacije prediktora s kriterijem; β – standardizirani parcijalni regresijski koeficijenti; β^1 - vrijednost β koeficijenta u posljednjoj jednadžbi analize; *p* – razina značajnosti (masnim slovima otisnuti su statistički značajni prediktori); R – koeficijent multiple korelacije

Prva regresijska jednadžba objasnila je značajnih 5.9 % ($p < .01$) kriterijske varijance uz statistički značajan doprinos samo jednog prediktora i to spola ($\beta = -0.216$; $p < .01$). Uključivanjem novih varijabli u analizu dolazi do značajne promjene vrijednosti multiple korelacije te uvođenje pet varijabli vršnjačkih procjena emocionalne inteligencije i varijable ukupne empatije u drugom koraku analize uspeva povećati količinu objašnjene varijance ukupne agresivnosti za 14.1% ($p < .01$). Iako su opažene statistički značajne pojedinačne povezanosti nekih vršnjačkih procjena emocionalne inteligencije s ukupnom agresivnošću, statistički značajan i jedini parcijalni doprinos predikciji toga kriterija dobiven je jedino za varijablu 'briga za osjećaje drugih' ($\beta = -.367$; $p < .01$).

3. PROBLEM *Ispitati povezanost emocionalne inteligencije i direktne i indirektne agresivnosti ovisno o razini empatije.*

Da bismo provjerili postoji li utjecaj ukupne empatije na povezanost između emocionalne inteligencije i direktne, odnosno indirektne agresivnosti proveli smo dvije regresijske analize sa standardiziranim prediktorima varijable 'briga za osjećaje drugih' i ukupne empatije, te njihovim umnoškom u posljednjem koraku.

Prva regresijska jednadžba (Tablica 5.) objasnila je značajnih 10.2% ($p < .01$) kriterijske varijance uz statistički značajan doprinos samo jednog prediktora i to spola ($\beta = -0.316$; $p < .01$). Uključivanjem standardiziranih varijabli brige za osjećaje drugih i ukupne empatije u drugom koraku analize dolazi do značajne promjene vrijednosti multiple korelacije te se količina objašnjene varijance direktne agresivnosti uspeva povećati za 11.4% ($p < .01$). Značajan doprinos predikciji direktne agresivnosti dobiven je jedino za varijablu 'brige za osjećaje drugih' ($\beta = -.352$; $p < .01$). Uvođenje umnoška (kao provjere parcijalnog doprinosa interakcije 'brige za osjećaje drugih' i 'ukupne empatije') u trećem koraku analize ne dovodi do značajne promjene u multiploj korelaciji, a dobiveni regresijski koeficijent govori o njihovom praktički i statistički nultom doprinosu ($\beta = -.007$; ns).

Dobiveni rezultati u skladu su s našim očekivanjima, odnosno nije se pokazao utjecaj empatije na povezanost emocionalne inteligencije i direktne agresivnosti (interakcija emocionalne inteligencije i ukupne empatije nije se pokazala statistički značajnom).

Tablica 5. *Utjecaj empatije na povezanost konstrukta emocionalne inteligencije i direktne agresivnosti*

Model	PREDIKTORSKE VARIJABLE	<i>r</i>	β	<i>p</i>	β^1
1	Spol	-.313**	-.316	.001	-.155*
	Dob	-.051	-.064	.340	-.065
R = 0.320 R ² = 0.102** Korigirani R ² = 0.093					
2	z (Briga za osjećaje drugih)	-.433**	-.352	.001	-.352**
	z (Ukupna empatija)	-.220**	-.055	.424	-.057
R = 0.465 R ² = 0.217** Korigirani R ² = 0.201 Δ R ² = 0.114**					
3	z (Briga*Ukupna empatija)	.031	-.007	.913	-.007
R = 0.465 R ² = 0.217 Korigirani R ² = 0.197 Δ R ² = 0.000					

Legenda: *r* – Pearsonov koeficijenti korelacije prediktora s kriterijem; β – standardizirani parcijalni regresijski koeficijenti; β^1 - vrijednost β koeficijenta u posljednjoj jednadžbi analize; *p* – razina značajnosti (masnim slovima otisnuti su statistički značajni prediktori); R – koeficijent multiple korelacije; Briga*Ukupna empatija – umnožak varijabli 'briga za osjećaje drugih' i 'ukupna empatija'.

Zbog pretpostavke kako ukupna empatija utječe na povezanost emocionalne inteligencije i indirektna agresivnosti ponovo smo proveli regresijsku analizu sa standardiziranim prediktorima, te njihovim umnoškom u posljednjem koraku (Tablica 6.)

Tablica 6. Utjecaj empatije na povezanost konstrukta emocionalne inteligencije i indirektna agresivnosti

Model	PREDIKTORSKE VARIJABLE	<i>r</i>	β	<i>p</i>	β^1
1	Spol	.106	.097	.161	.242**
	Dob	-.235**	-.232	.001	-.233**
R = 0.254 R ² = 0.065** Korigirani R ² = 0.055					
2	z (Briga za osjećaje drugih)	-.237**	-.321	.001	-.321**
	z (Ukupna empatija)	-.052	-.048	.507	-.047
R = 0.399 R ² = 0.159** Korigirani R ² = 0.142 Δ R ² = 0.094**					
3	z (Briga*Ukupna empatija)	.003	.003	.969	.003
R = 0.399 R ² = 0.159 Korigirani R ² = 0.137 Δ R ² = 0.000					

Legenda: *r* – Pearsonov koeficijenti korelacije prediktora s kriterijem; β – standardizirani parcijalni regresijski koeficijenti; β^1 – vrijednost β koeficijenta u posljednjoj jednadžbi analize; *p* – razina značajnosti (masnim slovima otisnuti su statistički značajni prediktori); R – koeficijent multiple korelacije; Briga*Ukupna empatija – umnožak varijabli 'briga za osjećaje drugih' i 'ukupna empatija'.

Regresijska jednadžba objasnila je značajnih 6.5% ($p < .01$) kriterijske varijance uz statistički značajan doprinos samo jednog prediktora i to dobi ($\beta = -.232$; $p < .01$). Uključivanjem standardiziranih varijabli brige za osjećaje drugih i ukupne empatije u analizu dolazi do značajne promjene vrijednosti multiple korelacije te se u drugom koraku analize uspeva povećati količina objašnjene varijance indirektna agresivnosti za 9.4% ($p < .01$). Ponovo, značajan parcijalni doprinos predikciji kriterija dobiven je jedino za procjene sposobnosti brige za osjećaje drugih ($\beta = -.321$; $p < .01$). Međutim, uvođenje umnoška standardiziranih varijabli 'briga za osjećaje drugih' i 'ukupne empatije' u trećem koraku analize ponovo ne dovodi do značajne promjene u multiploj korelaciji.

Dobiveni rezultati ne govore u prilog našoj hipotezi, odnosno interakcija emocionalne inteligencije i ukupne empatije nije statistički značajna, te se utjecaj ukupne empatije nije pokazao značajnim za povezanosti emocionalne inteligencije i indirektna agresivnosti.

5. RASPRAVA

Emocionalna inteligencija, empatija i agresivno ponašanje čine važne aspekte interpersonalnog funkcioniranja. Različiti autori već su se pozabavili odnosima emocionalne inteligencije, empatije i agresivnosti, međutim radovi su malobrojni a rezultati nekonzistentni.

Ovim radom nastojali smo ispitati navedene konstrukte i njihove međusobne odnose, odgovoriti na nekoliko pitanja vezanih uz spolne razlike i povezanost dobi s ovim konstruktima, te ispitati mogući utjecaj empatije na odnos emocionalne inteligencije i agresivnosti kod učenika i učenica petih, šestih, sedmih i osmih razreda.

5.1. Odnos dobi i spola s različitim pokazateljima emocionalne inteligencije, agresivnost i empatije

a) Budući da su ranija istraživanja pokazala da djevojčice u adolescenciji preferiraju indirektnu, a dječaci direktnu strategiju očekivali smo značajnu razliku u indirektnoj agresivnosti u korist djevojčica koja se nije pokazala. Međutim, postoje i nalazi da dječaci češće nego djevojčice koriste indirektne agresivne postupke, a neki autori nisu našli razlike u indirektnoj agresivnosti (Österman i sur., 1998; Rys i Bear, 1997; Veža, 2006). Ako vizualno usporedimo aritmetičke sredine za direktnu i indirektnu agresivnost u uzorku djevojčica i dječaka (Tablica 3.), vidimo da dječaci češće koriste direktnu ($M = 0.98$) nego indirektnu ($M = 0.54$) agresivnost. To bi se moglo objasniti učinkom socijalnih faktora, odnosno, dok su djevojčice u svojim grupama usmjerene na međusobne odnose i bliskost gdje je mogućnost socijalne manipulacije veća, dječaci konflikte rješavaju na direktan način jer je to dio identiteta i ciljeva njihovih grupa te na taj način postižu socijalni status u grupi. Kod djevojčica ova razlika nije vidljiva što je moguće objasniti time da je agresivnost djevojčica usmjerena na djevojčice uglavnom indirektna a agresivnost usmjerena na dječake više fizička, što pokazuju i neki raniji nalazi (Russell i Owens, 1999). Jedno od mogućih objašnjenja je i da je naše društvo još uvijek tolerantnije prema muškoj nego ženskoj agresivnosti iz čega proizlazi tendencija djevojčica da svoju agresivnost iskazuju na indirektniji način. No, sve veća emancipacija žena u našem društvu i medijima možda pridonosi i prelasku djevojčica na sve direktnije agresivne postupke na svim razvojnim razinama, no to treba tek istražiti.

Rezultati su očekivani kada se radi o direktnoj i ukupnoj agresivnosti, odnosno dječaci su prema našim očekivanjima i ranijim nalazima iz literature pokazali više rezultate nego djevojčice. Većina istraživanja ukazuje na veću direktnu agresivnost dječaka (Bjorkqvist i sur. 1992; Lagerspetz i sur., 1988; Keresteš, 2002; Milanović, 2004; Knezović, 2006; Veža, 2006).

Na uzorku djece s naših prostora Milanović (2004) je u svom radu pokazala kako su dječaci procenjeni ukupno i direktno agresivnijima, dok su djevojčice procenjene indirektno agresivnijima. Također, Knezović (2006) navodi kako su dječaci od strane svojih vršnjaka procenjeni kao agresivniji u odnosu na djevojčice, te da su dječaci sami sebe procenili direktno agresivnijima u odnosu na samoprocjene djevojčica.

Iz tablice 3. vidljivo je da postoji statistički značajna razlika u prosječnom rezultatu na upitniku empatije kao i procjenama sposobnosti emocionalne inteligencije između djevojčica i dječaka, što je u skladu s našim očekivanjima. Rezultati raznih istraživanja uglavnom potvrđuju da žene postižu više rezultate na mjerama empatije kada su korištene samoprocjene (Raboteg-Šarić, 1993). Jedna od mogućih interpretacija je tendencija davanja socijalno poželjnih odgovora ili odgovora u skladu s tradicionalnom spolnom ulogom, ali i posljedica veće sklonosti žena da otvoreno govore o svojim osjećajima. Ti rezultati su u većini istraživanja potvrđeni (Raboteg-Šarić, 1993; Veža, 2006.). Rushton (1988) navodi kako spolne razlike zaista postoje a upitnici ih najbolje otkrivaju jer su najosjetljivije i najpouzdanije mjere empatičnosti (prema Veža, 2006).

Na sličan način možemo objasniti više rezultate djevojčica u sposobnostima emocionalne inteligencije, odnosno poznato je da su žene više usmjerene na osjećaje, što je i društveno prihvaćeno, dok dječaci o osjećajima ne razgovaraju i nisu toliko na njih usmjereni. Jedina sposobnost u kojoj se djevojčice ne razlikuju od dječaka je sposobnost razveseljavanja drugih. Budući da se prijateljstva u ovom razdoblju intenzivno razvijaju, te se dječaci i djevojčice podjednako druže s oba spola, moguće je da su i djevojčice i dječaci jednako predani održavanju prijateljstava kroz druženja i zabavu, te stoga podjednako sudjeluju u raznim razrednim događajima ili zabavama (npr. rođendanima i sl.). Ove rezultate potvrdila je i Babić (2004) koja navodi kako je moguće da su djeca o sposobnosti razveseljavanja drugih zaključivala na temelju izražavanja humora, a to nije područje u kojem se djevojčice i dječaci u ovom razvojnog razdoblju inače razlikuju.

b) Dob se pokazala značajno povezanom jedino s indirektnom agresivnošću pokazujući trend da mlađi ispitanici u većoj mjeri koriste indirektne metode od starijih učenika. To nije u skladu s našim očekivanjima jer bismo prema ranijim istraživanjima i razvojnim pokazateljima očekivali da će stariji učenici zbog višeg razvojnog stupnja, bolje razvijenih verbalnih vještina i razumijevanja uzroka i posljedica, pa tako i lakše manipulacije socijalnom okolinom, u većoj mjeri koristiti indirektne metode. Crick. (2002) navodi kako se pri razvoju agresivnosti mijenja upravo pitanje direktnosti/indirektnosti pa se socijalno manipulativna

ponašanja tijekom predškolskog razdoblja mogu javiti kao više direktna ponašanja (primjerice nepozivanje nekoga iz grupe vršnjaka na rođendan ili pak zabranjivanje nekom djetetu da se igra na određenom igralištu). Dakle, moguće je da je na mlađem uzrastu teže razlikovati direktna od indirektnih agresivnih ponašanja, što je mogao biti problem i samim učenicima tijekom procjenjivanja vršnjaka iz razreda, pa su mlađi učenici i neka direktna ponašanja shvaćali i procjenjivali indirektnima. Moguće je i da smo našim mjerenjem zahvatili dobne skupine u kojima je već došlo do razvoja određenih socijalnih vještina (koje omogućuju manipulativna ponašanja) što je upravo u dobi nakon 11. godine (što je najmlađi uzorak ispitanika u našem istraživanju).

Pokazalo se kako dob nije značajno povezana s direktnom i ukupnom agresivnošću premda smo očekivali negativnu povezanost. Neka već postojeća istraživanja govore o opadanju ovih vrsta agresivnog ponašanja, pa tako i indirektnosti nakon 11. godine (Björqvist i sur., 1998). Premda statistički neznatčan, trend opadanja agresivnosti u funkciji dobi vidljiv je u negativnoj povezanosti dobi s direktnom i ukupnom agresivnošću (povezanost dobi s indirektnom agresivnošću je također negativna) (Tablica 2.), pa je moguće da je kod starijih učenika već došlo do procesa generalnog opadanja agresivnog ponašanja što je u skladu s ranijim istraživanjem (Björqvist i sur., 1992).

Također, premda bismo zbog razvojnih trendova očekivali da će stariji učenici imati razvijenije sposobnosti emocionalne inteligencije i empatije, te da će se pokazati određen trend porasta tih rezultata s dobi, dob nije značajno korelirala niti s jednim pokazateljem emocionalne inteligencije ni empatije. Dobiveni rezultati možda proizlaze iz samog načina mjerenja, stoga bi u budućnosti bilo dobro provesti istraživanja koja bi uključivala drugačiju operacionalizaciju ili veći broj mjernih instrumenata, a ujedno zahvatila i šire razvojno razdoblje (od 1. do 8. razreda) i veći broj ispitanika kako bi se dobio precizniji trend razvoja ovih konstrukata ali i razlika između djevojčica i dječaka.

5.2. Doprinos mjera emocionalne inteligencije i empatije u predikciji agresivnog ponašanja

Emocionalna inteligencija trebala bi se manifestirati u predikciji agresivnog ponašanja jer bi emocionalno kompetentna djeca trebala upravljati svojim postupcima, mislima i osjećajima na prilagođen i fleksibilan način u konfliktnim situacijama. Stoga bismo očekivali kako prepoznavanje emocija i upravljanje vlastitim emocijama pridonosi manjoj količini agresivnog ponašanja. Od ranije je poznato kako je empatija vrlo često u negativnoj povezanosti s ukupnom agresivnosti (jer podrazumijeva izraženije suosjećanje i bolje

razumijevanje položaja druge osobe) te mnogi autori ističu kako kod odraslih ispitanika empatija inhibira pojavu agresivnog ponašanja (Kaikiainen i sur., 1999; Veža, 2006). Bar-On (1997; prema Babić. 2004) navodi kako empatija ujedno spada u interpersonalnu komponentu emocionalne inteligencije, stoga bismo očekivali pozitivnu povezanost ova dva konstrukta, što se pokazalo i u našem istraživanju (Prilog). Iz svega navedenog očekivali bismo kako će oba konstrukta pridonijeti objašnjavanju ukupnog agresivnog ponašanja. Međutim, regresijska analiza je pokazala kako čitav skup prediktora objašnjava samo 20.0% ($p < .01$) varijance ukupne agresivnosti, te kako se statistički značajnim prediktorom pokazala jedino varijabla 'briga za osjećaje drugih' ($\beta = -.367$; $p < .01$), jedna od sposobnosti emocionalne inteligencije. Druge sposobnosti emocionalne inteligencije i ukupna empatija nisu se pokazale značajnim prediktorima ukupnog agresivnog ponašanja.

Premda smo pri pokušaju mjerenja sposobnosti emocionalne inteligencije putem procjena pokušali zahvatiti sve razine modela kako su ih definirali autori Mayer i Salovey, moguće je da u tome nismo uspjeli. Očekivana prediktivnost emocionalne inteligencije možda je povezana s nekom drugom i/ili specifičnom razinom emocionalne inteligencije koju u ovom istraživanju nismo u dovoljnoj mjeri zahvatili (primjerice dijelom modela koji se bavi regulacijom emocija ili razrađuje načine ne koje emocije facilitiraju kogniciju). Emocionalna inteligencija je u razdoblju od 11. do 15. godine još uvijek u razvoju, te je moguće da je u ovom razdoblju još uvijek nedovoljno razvijena kako bi u većoj mjeri objasnila agresivno ponašanje. Iz tablice 3. vidljivo je kako se prosječni rezultat za djevojčice (koje općenito postižu viši rezultat od dječaka) kreće oko 1, premda je maksimalni mogući rezultat 2. Također, zbog jednostavnosti i vremenskih ograničenja tijekom samog ispitivanja koristili smo jedino međusobne procjene vršnjaka kao pokazatelj emocionalne inteligencije. Kombinacijom različitih načina procjenjivanja (samoprocjene, neposredno procjenjivanje primjereno dječjoj dobi, procjene učitelja i sl.) dobili bismo više podataka o sposobnostima emocionalne inteligencije, te bi uključivši dodatna mjerenja (poput identificiranja emocija u izrazima lica i slikama, generiranja raspoloženja i rješavanja određenih problema u tom raspoloženju, definiranja uzroka različitih emocija i razumjevanja progresije emocija, određivanja kako najbolje uključiti emocije u mišljenje u situacijama koje se odnose na njih same ili na druge ljude i sl.) dobili veću pouzdanost mjerenja i povećali prediktivnost emocionalne inteligencije u objašnjavanju agresivnog ponašanja.

Ranija istraživanja predikcije agresivnog ponašanja putem empatije uglavnom su nekonzistentna kada se radi o odnosu empatije i agresivnog ponašanja u djece za razliku od adolescenata, ali se čini da ta povezanost ipak postoji premda se u našem istraživanju zbog

svoga ranije navedenog nije pokazala značajnom. Moguće je da našim upitnikom empatije nismo adekvatno zahvatili predmet mjerenja pa se tako rezultati nisu pokazali relevantima za predikciju ukupnog agresivnog ponašanja. Također, možda sam upitnik nije u dovoljnoj mjeri prilagođen ovom uzrastu ispitanika kao što smo željeli (s obzirom da kod nas, koliko je nama poznato, ne postoji upitnik empatije razvijen specifično za djecu). Premda je upitnik pokazao visoku pouzdanost služili smo se jedino samoprocjenama ispitanika jer su one u pravilu praktične, jednostavne i ekonomične, ali ujedno zahtijevaju od ispitanika bazičnu mogućnost procjene vlastitog i tuđeg emocionalnog stanja, ponašanja ili mišljenja što može biti zahtjevno mlađim uzrastima. Također, tijekom samog mjerenja neki učenici nisu u potpunosti razumjeli sve čestice upitnika (zbog čega su tri čestice naknadno izbačene iz obrade), te možda nisu bili dovoljno koncentrirani što je donekle preduvjet introspekciji vlastitih kognicija, emocija i načina doživljavanja empatičke nevolje.

Varijabla brige za osjećaje drugih pokazala se značajnim prediktorom agresivnog ponašanja što znači da oni učenici koji se više brinu za osjećaje svojih vršnjaka ujedno iskazuju manje agresivnog ponašanja, što je djelomično potvrdilo našu hipotezu. Također, varijable učeničkih procjena emocionalne inteligencije, odnosno sposobnosti prepoznavanja emocija, brige za osjećaje drugih i ublažavanja sukoba su u negativnim statistički značajnim korelacijama sa ukupnom agresivnošću (Prilog) pa općenito možemo zaključiti da su učenici koji u manjoj mjeri manifestiraju agresivno ponašanje ili smiruju situaciju u razredu kada dođe do svađe češće birani kao oni koji se ističu u pojedinim sposobnostima emocionalne inteligencije. Premda nismo dobili očekivane rezultate, to bi moglo značiti da su sposobnosti emocionalne inteligencije zapravo važan faktor u objašnjenju agresivnog ponašanja. Varijable afektivne, kognitivne i ukupne empatije također su u negativnim statistički značajnim korelacijama sa ukupnom agresivnošću (Prilog) iz čega možemo zaključiti da su učenici koji u manjoj mjeri manifestiraju agresivno ponašanje ujedno sebe procjenili empatičnijima. Premda ni ovdje kao ni kod preostalih sposobnosti emocionalne inteligencije nismo dobili očekivanu prediktivnost, sve ukazuje na to da je i empatija važan faktor u objašnjenju agresivnog ponašanja.

5.3. Utjecaj empatije na povezanost emocionalne inteligencije i direktne i indirektne agresivnosti

Dobiveni rezultati samo su djelomično potvrdili naša očekivanja. Kao što smo i očekivali, interakcija emocionalne inteligencije i ukupne empatije nije se pokazala statistički

značajnom u predikciji direktne agresivnosti, odnosno utjecaj ukupne empatije na povezanost emocionalne inteligencije i direktne agresivnosti nije se pokazao značajnim. Premda postoje nekolicina istraživanja koja su se bavila ovim odnosom te je empatija općenito negativno povezana s agresivnim ponašanjem, Kaukiainen i sur. (1999) te Björqvist i sur. (1992) navode kako je utjecaj empatije na povezanosti emocionalne inteligencije i direktne agresivnosti neznačajan, što je potvrdilo i naše istraživanje. Značajan doprinos predikciji direktne agresivnosti dobiven je jedino za procjene sposobnosti brige za osjećaje drugih ($\beta = -.352$; $p < .01$). Kako je direktna agresivnost komponenta ukupne agresivnosti, moguće je da je kao i kod ukupne agresivnosti (gdje se ova varijabla pokazala jedinim značajnim prediktorom) i ovdje briga za osjećaje drugih izraženija kod učenika koji ujedno manje manifestiraju direktna agresivna ponašanja.

Kada se radi o indirektnim oblicima agresivnog ponašanja očekivali smo utjecaj empatije koji bi objasnio kako pojedinci koji imaju visoko razvijenu i emocionalnu inteligenciju i empatiju teže nenasilnom rješavanju sukoba. Međutim, interakcija emocionalne inteligencije i ukupne empatije nije se pokazala statistički značajnom u predikciji indirektna agresivnosti, odnosno utjecaj ukupne empatije nije se pokazao značajnim za povezanosti emocionalne inteligencije i indirektna agresivnosti, što nije u skladu s našim očekivanjima. Značajan parcijalni doprinos predikciji indirektna agresivnosti dobiven je za procjene sposobnosti brige za osjećaje drugih ($\beta = -.352$; $p < .01$) te varijablu dobi ($\beta = -.233$; $p < .01$). Varijabla dobi se jedina pokazala značajno povezanom s indirektnom agresivnošću (Tablica 2.) što donekle objašnjava i zašto se pokazala i ostala značajnim prediktorom indirektna agresivnosti u krajnjem, trećem koraku regresijske analize.

Moguće je da nismo dobili očekivane rezultate jer smo koristili različit izvor procjenjivanja (samoprocjene za empatiju, a procjene vršnjaka za sposobnosti emocionalne inteligencije i agresivnost). Da smo koristili isti izvor procjenjivanja ili višestruku operacionalizaciju možda bismo dobili očekivane rezultate. Varijable prepoznavanja emocija i brige za osjećaje drugih su u negativnim statistički značajnim korelacijama s indirektnom agresivnošću a ujedno značajnim pozitivnim korelacijama s ukupnom empatijom (Prilog). Možemo zaključiti da su učenici koji su češće birani kao oni koji se ističu u ovim sposobnostima emocionalne inteligencije ujedno i empatičniji, te da u manjoj mjeri manifestiraju indirektno agresivno ponašanje. Međutim, budući da ne postoji značajna korelacija između empatije i indirektna agresivnosti, ne možemo zaključiti kako postoji utjecaj empatije na povezanost emocionalne inteligencije i indirektnih oblika agresivnosti već su potrebna daljnja istraživanja kako bi se preciznije ispitaio odnos sva tri konstrukta.

6. ZAKLJUČAK

Ovaj rad ispituje emocionalnu inteligenciju, empatiju i agresivno ponašanje te njihove međusobne odnose, spolne razlike i povezanost dobi s ovim konstruktima, kao i mogući utjecaj empatije na odnos emocionalne inteligencije i agresivnosti. Na temelju dobivenih rezultata možemo zaključiti sljedeće.

Dob se pokazala značajno povezanom jedino s indirektnom agresivnošću ukazujući na trend da mlađi ispitanici više koriste indirektne metode od starijih učenika. Utvrđena je razlika između muških i ženskih ispitanika na procjenama sposobnosti prepoznavanja osjećaja drugih, brige za osjećaje drugih, sposobnosti izražavanja osjećaja riječima i sposobnosti ublažavanja sukoba, ali se ne razlikuju u razveseljavanju drugih. Također, dječaci i djevojčice značajno se razlikuju u afektivnoj, kognitivnoj, te ukupnoj empatiji. Rezultati ženskih ispitanika na ovim mjerama su statistički značajno viši od rezultata muških ispitanika. Također, pokazale su se značajne razlike u varijablama direktne i ukupne agresivnosti gdje su rezultati viši u korist dječaka. Suprotno očekivanom, pokazalo se da su dječaci i djevojčice podjednako indirektno agresivni. Ipak, primjećujemo da su dječaci nešto skloniji direktnom nego indirektnom agresivnom ponašanju, dok kod djevojčica nije utvrđen očekivani trend razlika u indirektnoj agresivnosti.

Provedenom regresijskom analizom utvrđeno je da sposobnosti emocionalne inteligencije i ukupna empatija objašnjavaju 20.0% ($p < .01$) varijance ukupne agresivnosti ali se pri tom samo jedna sposobnost emocionalne inteligencije, 'briga za osjećaje drugih', pokazala značajnim prediktorom ukupne agresivnosti. Dakle, rezultati ukazuju na to da oni učenici koji se više brinu za osjećaje svojih vršnjaka ujedno iskazuju manje agresivnog ponašanja, što je djelomično potvrdilo našu hipotezu.

Utjecaj empatije nije se pokazao značajnim za povezanost različitih pokazatelja sposobnosti emocionalne inteligencije i direktnih oblika agresivnog ponašanja što je u skladu s našim očekivanjima. Značajan parcijalni doprinos predikciji toga kriterija dobiven je jedino za procjene sposobnosti brige za osjećaje drugih. kako je i očekivano. Utjecaj empatije nije se pokazao značajnim ni za povezanost različitih pokazatelja sposobnosti emocionalne inteligencije i indirektnih oblika agresivnog ponašanja, odnosno utjecaj ukupne empatije nije se pokazao značajnim za povezanosti emocionalne inteligencije i indirektnu agresivnost što nije potvrdilo našu hipotezu. Značajan parcijalni doprinos predikciji indirektnu agresivnost dobiven je za procjene sposobnosti brige za osjećaje drugih te varijablu dobi.

7. LITERATURA

Babić, A. (2004). Emocionalna inteligencija i neki pokazatelji prilagodbe učenika rane adolescentne dobi. Diplomski rad. Filozofski fakultet, Zagreb.

Björqvist, K., Lagerspetz, K. M. J. & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends regarding direct and indirect aggression, *Aggressive Behaviour*, 18, 117-127.

Bryant, B. (1982). An Index of Empathy for Children and Adolescents, *Child Development*, 53, 413-425.

Buško, V & Babić, A (2006). Prilog empirijskoj provjeri uloge emocionalne inteligencije u školskom postignuću osnovnoškolaca, *Odgojne znanosti*. 8(2), 313- 327.

Crick, N. R., Grotpeter, J.K., Bigbee, M.A. (2002). Relationally and physically aggressive children's intent attributions and feeling of distress for relational and instrumental peer provocations, *Child Development*, 73(4), 1134-1142.

De Wied, M., Maas, C., Van Goozen, S., Vermande, M., Engels, R., Meeus, W. & Matthys, M. (2007). Bryant's Empathy Index - A Closer Examination of its Internal Structure, *European Journal of Psychological Assessment*, 23(2), 99-104.

Findlay, L.C., Girardi, A. & Coplan, R.J. (2006). Links between empathy, social behavior, and social understanding in early childhood. Carleton University, Canada.

Goleman, D. (1997). Emocionalna inteligencija – zašto je važnija od kvocijenta inteligencije? Mozaik knjiga, Zagreb.

Kaukiainen, A., Björqvist, K., Lagerspetz, K.M.J., Österman, K., Forsblom, S., Ahlbom, A. & Salmivalli (1999). The relationships between social intelligence, empathy, and different types of aggression, *Aggressive Behavior*, 25, 81-89.

Keresteš, G. (2002). Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata. Naklada Slap, Jastrebarsko.

Knezović, D. (2006). Percipirano roditeljsko ponašanje i različiti aspekti agresivnog ponašanja djece osnovnoškolske dobi. Diplomski rad. Filozofski fakultet. Zagreb.

Kulenović, A., Balenović, T., Buško, V. (2000). Test analize emocija: jedan pokušaj objektivnog mjerenja sposobnosti emocionalne inteligencije. *Suvremena psihologija*, 3(1-2), 27-48.

Lagerspetz, K. M., Björqvist, K. & Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? Gender differences in aggressiveness in 11- to 12-year-old children. *Aggressive behaviour*, 14, 403-414.

Mayer, D., Caruso, D.R. & Salovey, P. (2000). Emotional Intelligence Meets Traditional Standards for an Intelligence, *Intelligence*, 27(4), 267-298.

Mayer, D., Salovey, P., Caruso, D. R. (2000). Emotional Intelligence as Zeitgeist. as Personality, and as Mental Ability. The handbook of Emotional Intelligence, Jossey- Bass, San Francisco.

Mayer, D., Salovey, P., Caruso, D. R., Sitarenios, G. (2003). Measuring Emotional Intelligence With the MSCEIT V2.0, *Emotion*, 3(1), 97-105.

McEvoy, M.A., Estern, T. L., Rodriguz, M.C. & Olson, M.L. (2003). Assessing relational and physical aggression among preschool children: Intermethod agreement, *Topics in early childhood special education*, 23(2), 53-63.

Milanović, A (2004). Povezanost različitih vrsta agresivnosti i sociometrijskog statusa kod djece osnovnoškolske dobi. Diplomski rad. Filozofski fakultet, Zagreb.

Österman, K., Björqvist, K., Lagerspetz, K.M. & Kaukiainen, A., Landau, S. F., Fraczek, A., Caprara, G. V. (1998). Cross-cultural evidence of female indirect aggression, *Aggressive Behaviour*, 24, 1-8.

Österman, K., Björqvist, K., Lagerspetz, K.M. & Kaukiainen, A., Huessman, L.R. & Fraczek, A. (1994). Peer and self-estimated aggression and victimization in 8-year-old children from five ethnic groups, *Aggressive Behaviour*, 20, 411-428.

Österman, K., Björqvist, K., Lagerspetz, K. M. & Kaukiainen, A., Landau, S. F., Fraczek, A., Caprara, G. V. (1998). Cross-cultural evidence of female indirect aggression, *Aggressive Behaviour*, 24, 1-8.

Petz, B. (1997). Osnovne statističke metode za nematematičare. Naklada Slap, Jastrebarsko.

Petz, B. i sur. (1992). Psihologijski rječnik. Prosvjeta, Zagreb.

Raboteg-Šarić, Z. (1993). Empatija, moralno rasuđivanje i različiti oblici prosocijalnog ponašanja. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Zagreb.

Roberts, R. D., Zeidner, M., Matthews. G. (2001). Does Emotional Intelligence Meet Traditional Standards for an Intelligence? Some New Data and Conclusions, *Emotion*, 1(3), 196-231.

Russell, A. & Owens, L. (1999). Peer estimates of school-aged boys' and girls' aggression to same –and cross-sex targets, *Social development*, 8(3), 364-377

Rys, G.S. & Bear, G.G. (1997). Relational Aggression and peer Relations: Gender and Developmental Issues, *Merril-Palmer Quarterly*, 43(1), 87-106

Takšić, V.(1998). Validacija konstrukta emocionalne inteligencije. Doktorska dizertacija. Filozofski fakultet, Zagreb.

Underwood, M.K., Galen, B.R., Paquette, J.A.(2001). Top ten challenges for understanding gender and aggression in children: Why cant we just get along?, *Social Development*, 10(2), 248-266.

Vasta, R., Haith, M. A. & Miller, S. A. (1998). Dječja psihologija. Naklada Slap, Jastrebarsko.

Veža, K. (2006). Povezanost emocionalne empatije, prosocijalnog i agresivnog ponašanja u ranoj adolescenciji. Diplomski rad. Filozofski fakultet, Zagreb.

Žužul, M. (1989). Agresivno ponašanje – Psihologijska analiza. Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb.

PRILOG – Tablica međukorelacija svih varijabli (N=202)

	Spol ispitanika	Dob ispitanika	Afektivna empatija	Kognitivna empatija	Ukupna empatija	Direktna agresivnost	Indirektna agresivnost	Ukupna agresivnost	Prepoznav- anje emocija	Briga za osjećaje drugih	Razveselja- vanje drugih	Izražavanje osjećaja riječima	Ublažavanje sukoba
Spol ispitanika	1	-.041	.328(**)	.270(**)	.337(**)	-.313(**)	.106	-.212(**)	.317(**)	.405(**)	.101	.310(**)	.138(*)
Dob ispitanika	-.041	1	-.093	-.080	-.097	-.051	-.235(**)	-.109	.032	-.009	.012	-.108	-.083
Afektivna empatija	.328(**)	-.093	1	.623(**)	.940(**)	-.184(**)	-.040	-.154(*)	.281(**)	.311(**)	.150(*)	.335(**)	.167(*)
Kognitivna empatija	.270(**)	-.080	.623(**)	1	.853(**)	-.222(**)	-.058	-.189(**)	.305(**)	.300(**)	.125	.275(**)	.173(*)
Ukupna empatija	.337(**)	-.097	.940(**)	.853(**)	1	-.220(**)	-.052	-.186(**)	.321(**)	.338(**)	.155(*)	.344(**)	.187(**)
Direktna agresivnost	-.313(**)	-.051	-.184(**)	-.222(**)	-.220(**)	1	.693(**)	.977(**)	-.325(**)	-.433(**)	-.108	-.144(*)	-.151(*)
Indirektna agresivnost	.106	-.235(**)	-.040	-.058	-.052	.693(**)	1	.830(**)	-.189(**)	-.237(**)	-.096	.010	-.125
Ukupna agresivnost	-.212(**)	-.109	-.154(*)	-.189(**)	-.186(**)	.977(**)	.830(**)	1	-.307(**)	-.405(**)	-.112	-.108	-.153(*)
Prepoznavanje emocija	.317(**)	.032	.281(**)	.305(**)	.321(**)	-.325(**)	-.189(**)	-.307(**)	1	.575(**)	.378(**)	.350(**)	.441(**)
Briga za osjećaje drugih	.405(**)	-.009	.311(**)	.300(**)	.338(**)	-.433(**)	-.237(**)	-.405(**)	.575(**)	1	.421(**)	.434(**)	.392(**)
Razveseljavanje drugih	.101	.012	.150(*)	.125	.155(*)	-.108	-.096	-.112	.378(**)	.421(**)	1	.367(**)	.422(**)
Izražavanje osjećaja riječima	.310(**)	-.108	.335(**)	.275(**)	.344(**)	-.144(*)	.010	-.108	.350(**)	.434(**)	.367(**)	1	.329(**)
Ublažavanje sukoba	.138(*)	-.083	.167(*)	.173(*)	.187(**)	-.151(*)	-.125	-.153(*)	.441(**)	.392(**)	.422(**)	.329(**)	1

Legenda: ** Pearsonova korelacija je značajna na nivou značajnosti od 1%

* Pearsonova korelacija je značajna na nivou značajnosti od 5%